

Hebrenccs kisleányból kötelességtudó honleány. Nőképváltozások a Magyar Lányok hetilap első világháború alatti lapszámaiban¹

Tanulmányom a Magyar Lányok című képes, ifjúsági hetilap 1914 és 1918 között megjelent számaira koncentrálva kívánja feltérképezni, hogy a lap legjellegzetesebb szegmensei -- az állandó rovatok, a Szerkesztő Postája, a főszerkesztői vezércikkek vagy az illusztrációul szolgáló képanyag -- miképp árulkodnak arról, hogy az első világháború eseményei milyen változásokat idéztek elő a sajtótermék körvonalazta eszményi nőképre, az ideális olvasóra vonatkozó elvárásokat illetően. Kérdésem, hogy a célközönség kisleány helyett honleányként való aposztrofálása valóban jelenthetett-e valódi elmozdulást a konzervatív, alárendelt femininitás felől az agilisabb, politizáltabb identitásformációk felé.

Célkitűzés és módszertan

A *Magyar Lányok*: képes hetilap fiatal leányok számára Singer és Wolfner kiadásában jelent meg 1894 és 1944 között Tutsek Anna főszerkesztésében azzal a hármassal, hogy célközönsége, a magyar fiatal leányok, tudásszomját csillapítsa, szívét-lelkét nemesítse, és gyakorlati érzékét pallérozza „tartalmas, értékes, a nemzeti szellem ápolását, az igazi magyar szellem fejlesztését célzó közleményekkel.” Mint arra a lap fennállásának első évfordulóját ünneplő szerkesztői előszó rámutat, a hetilap a kezdetektől fogva egyszerre kívánt megteremteni „egy magyar, fiatal leányoknak való irodalmat, mely eddig teljesen elhagyatva, parlagon hevert” és felkarolni „a háztartás, kertészet, konyha, kézimunka s a nőket érdeklő minden kérdéssel” kapcsolatos ismeretterjesztést (1896.1, 3).²

Tanulmányomban a *Magyar Lányok* hetilap az első világháború éve alatt megjelent lapszámaiban a következő kérdéseket vizsgálom: Miként változott a népszerű *Cilike* lektűr sorozatot is jegyző főszerkesztőnő közvetítette, a fiatal, tizenéves nőolvasók identitásformációit alapvetően meghatározni hivatott, konzervatív nőkép? A fokozódóan kollektív történelmi traumaként megélt események – s a háború gyakorlati következményei, mint a hátszágban maradt nők családfenntartóvá válása – hogyan helyezte át a hangsúlyokat a korábban a lapot elsődlegesen jellemző, jellegzetesen tutseki, alárendelt femininitás és „represszív szexuális morál helyeslése” (Kádár, 2002: 80) felől egy agilisabb nőkép artikulálásának irányába? Miként telítődött a nemi identitás fokozottan a nemzeti, politikai identitás aspektusaival?

A lap négy évfolyamát, az 1914 januárja és 1918 decembere között megjelent lapszámokat tekintettem át, így limitált időintervallumban bár, de mégis rálátásom nyílt a háború előtt illetve után megjelent tartalmakra is, és azok viszonyítási pontként való felhasználása elősegítette a háború alatti lapszámok sajátosságainak megfogalmazását. Heterogén metodológiai eszköztárat használtam: a szerkesztési elvek és gyakorlat, a szerzők köre, a jellemző tematika, a megkonstruált közönség, illetve a kulturális közvetítés és terelés mediális aspektusai kérdéseit igyekeztem figyelembe venni.³ Nyomon követtem az állandó rovatok tartalmi változásait, a legfontosabb eseményekre reflektáló és címlapra helyezett főszerkesztői vezércikkeket, valamint különös figyelmet fordítottam a Szerkesztő Postájában az olvasói levelekre adott válaszok módosulásaira, hiszen ezek személyes kontaktust építő,

¹ Jelen dolgozat a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Tutsek Anna (1896): Főszerkesztői előszó. *Magyar lányok: képes hetilap fiatal leányok számára*, Budapest: Singer és Wolfner. 1: 1–6. o.

³ Mindezt Mekis János veszi számba a századeleji magyar női periodikák kapcsán a *Nő, tükrök, írás* című kötet előszavában (13).

bizalmas, mégis elvárásokkal teli, előíró hangneme árulkodik leginkább a lap által vizionált ideális olvasó kiblenlétéről. Képes hetilapról lévén szó foglalkoztam az illusztrációk változásaival, a kép és szöveg jelentésmezéjében létrejött intermediális interakciókkal is. Elemzésemben következetesen feltüntettem az idézett szöveganyag előfordulási helyét; a pontos forrásmegjelölés hiánya azt jelzi, hogy az adott tartalom több helyen is megjelent a vizsgált lapszámokban.

Egy századeleji magyar női magazin identitásformáló törekvései

Nagyjából a *Magyar Lányok* megjelenésének idejére – a 19. század végére, a 20. század elejére – tehető az egyre szélesedő, magyar középosztálybeli női olvasóközönség fokozott térnyerése, és ezzel együtt a kifejezetten nőknek szánt sajtótermékek jelentőségének megnövekedése (Mallász, 2007: 10). Az első női lapok fő célja a szellemes szórakoztatás, a lélek művelése, a társasági és kulturális eseményekről való tudósítás, a praktikus tanácsok megosztása, illetve a könnyed tudományos ismeretterjesztés volt. Mindemellett normatív ideálokat állítottak olvasónők elé: sokrétűen jelenítették meg, tették kívánatosá és emelték piedesztálra a „nőkkel szemben támasztott elvárásokat – a foglalkozási struktúrában betöltött szerepük[re], erkölcsi nézeteik[re], viselkedésüket szabályozó normák[ra]” vonatkozóan” (Kádár, 2002: 80). Ahogy ezt Kádár Judit is hangsúlyozza bizonyos 20. századi magyar képes hetilapok nőképet elemző tanulmányában, a feminista filozófus Naomi Wolfot idézve, a női magazin műfajánál fogva a női szerepek manipulálásának leghatékonyabb ideológiai eszköze. Mindig kiszámíthatóan és következetesen dicsőíti a fennálló hatalom diktálta női eszményképet, amely – a patriarchátus érdekeinek megfelelően – rendszerint engedelmes alávetettsége, szelíd gondoskodása és a férfiak örömét szolgáló szépsége határoz meg. Ezek mind olyan, nőiesnek tételezett tulajdonságok, melyek erkölcsi döntést, felelős gondolkodást nem igényelnek, azonban repetitív, időigényes, aprólékos munkával, kellő szorgalommal és alázatossággal elsajátíthatóak, a közvélekedés szerint (Wolf, 1999).

Pintér Szilvia és Török Andrea összefoglalása találó:

„...a *Magyar Lányok* című gyermekfolyóirat” fő célja az volt, hogy „a tizenéves leányok részére kellemes, hasznos és tanulságos olvasmányokat közöljön, valamint hogy tanáccsal lássa el őket az illendő viselkedéssel, a test ápolásával, a háztartással és egyéb, a felnőtt lányokat érintő és érdeklő témákkal kapcsolatban” (Pintér & Török, 2000: 143).

Bár a fenti leírásban rejtőző ellentmondást a szerzőpáros feloldatlanul hagyja, a *Magyar Lányok* sokatmondó sajátosságaként könyvelhető el, hogy egy olyan *gyermekfolyóiratról* van szó, mely *felnőt*t lányokat érintő témákat taglalt. Ennek a paradoxonnak egyszerű oka, hogy a hetilap célközönsége a gyermek és felnőttkor közötti, átmeneti korosztály, a serdülő, bakfis olvasóréteg volt.⁴ A Tutsek Anna állandó rovataiban artikulálódó főszerkesztői hitvallás következetesen hangsúlyozta ezt a didacticizmusba hajló, ízlésformáló, identitásalakító törekvést, amely a hűséges leányolvasókból igaz magyar

⁴ A szerkesztő postájából szemelvény 1916 januárjából jól tükrözi a főszerkesztőnő megértő hozzáállását olvasóinak biológiájából (fejletlen, fejlődésben lévő fiziológiájából) fakadó hiányosságaihoz: „Miriam jelégére válasz: Most van abban a fejlődési korban, mikor még minden forr, forrong a lelkében, nincsen kialakulva semmi, nem látja, nem találja célját, okát és érelmét semminek, s amikor az értelmet elnyomja a fantázia, amely korlátot nem ismerve csapong ide oda. Meglássa, pár év múlva milyen szépen lehiggad [...] megtalálja majd az élet valódi célját és boldogságát, és tudja majd értékelni a maga valódi értéke szerint. (1916. január 16. XXII/1, 16.)

háziasszonyt, honleányt és „édesmamát” kívánt nevelni a „Kinder, Küche, Kirche” konzervatív ideológiájának szentháromsága jegyében.⁵

A *Magyar Lányok* állandó rovatai közt szerepeltek a kezdetektől a folytatásokban közölt szentimentális leányregények olykor szívszorító, olykor mulatságos „léleknevesítő” történetei (köztük a legemlékezetesebb a később öt kötetben Singer és Wolfner kiadásában megjelent könyvsorozat Cilike viszontagságairól), gyakorlati tanácsok leendő háziasszonyok számára (kertészkedési útmutatások, receptek és konyhai tippek), divat és szépségápolás (kézimunka ötletek, divattörténet írások), szórakoztató tudományos ismeretterjesztő írások (természetrizsi, művészettörténeti, népszerű történelmi témákban: pl. az 1914-es évfolyamban a Francia Forradalom Nagy Alakjai sorozat, 1915-ben Híres Magyar Zeneszerzők sorozat, 1918-ban XIX. századi divat sorozat), képrejtvények, reklámok (többek között Contratussing Bayer köhögéscsillapításra, vérszegényeknek tokaji China vasbor, Weszely István téli és nyári sportcikkei, Holzer táncruhák egyszerű és díszes kivitelben), hirdetések (Bulyovszky-utcai leánynevelő intézet továbbképzései: idegen nyelvek, zene, festés, háztartás, főzés, tánc, tennis) és a szerkesztő postája.

Kiemelkedő népszerűségnek örvendett és nagy számú olvasói levélre adott választ közölt a Szerkesztői Üzenetek állandó rovata. Pintér és Török az 1910-es és 1920-as évfolyamait áttekintve a következő kategóriákat különböztette meg az üzenettémákat illetően: bátorító-dicsérő, dorgáló-elmarasztaló, vigasztaló, lappal/beküldött írással kapcsolatos, illetlen, háztartástan, testápolás, pályaválasztás témájú, illetve jókívánság és ajándékozási ötlet tárgyú. Tutsek Anna tehát számos témakörben adott megbízhatónak számító tanácsot a hozzáforduló leányoknak. Mindenkor törekedett egy bensőséges, személyes kontaktus⁶ kialakítására, a megjelentetett olvasói levelek legfőbb bizalmasukként fordultak a „tisztelt Drága Nénikéhez”, „tévedhetetlen” tanácsát kikérve legtitkosabb szívügyeikben. A levelezésben használt álnevek egyrészt diszkrét anonimitást biztosítottak a fiatal leányoknak, másrészt, ahogy Mallász Rita rámutat, egy olyan egyéni tulajdonságok-nélküli, a társadalmi normák meghatározta sztereotip viselkedései szokásai által körvonalazott „üres szöveghelyet,” „egy fiatal leány alakú lyukat” (Mallász, 2007: 218) jelöltek ki, amelybe könnyen behelyezhette magát bármely fiatal leányolvasó, ezzel is megerősítve intim viszonyát a publikus sajtóorgániummal. A *Magyar Lányok* olvasója egy a hebrencs Cilike hősnőhöz hasonlatos, „üres” fiatal leány szubjektumként tételeződött, akinek a bizonytalan identitásának egyetlen fix pontja önnön esendőségének tudata és normakövető korrekcióra való vágya, melyet hűségesen kielégített a főszerkesztőnő anyai tanácsba burkolt, ámde megkérdőjelezhetetlen engedelmességre szólító parancsa. Az alábbi szemelvény a Szerkesztő Postájából kiválóan példázza a leányokat foglalkoztató problémák horderejét és a levelezés hangnemét.

⁵ „Tutsek Anna az I. világháború kitörésekor már 49 éves volt, értékrendje tehát a Monarchia idején alakult ki és szilárdult meg” (Mallász, 2007: 10), „annak ellenére, hogy ő maga kénytelen volt szerkesztői-írói munkájából megélni, elvetette a női egyenjogúságot” (Kádár, 2002: 80).

⁶ Ez a retorika ismételt előkerül az 1914 és 1918 közötti, világháború alatti évfolyamokban, a szerkesztő által az olvasóhoz intézett előfizetési felhívásokban, melyek következetesen azt hangsúlyozták, hogy „a mostani, súlyos időkben kétszeresen szüksége van minden fiatal leánynak az ő vigasztaló, bátorító, szórakoztató jó barátjára, a *Magyar Lányokra*” (1914. szeptember 27, XX/39), amely „nemcsak vigasztalója és szórakoztatója a fiatal leányoknak, hanem irányítja és vezeti őket, megtanítja miként viselkedjenek és cselekedjenek most, hogy méltók legyenek a magyar nő nevére” (1915. július 18, XXI/29: 31), hiszen „a *Magyar Lányok* fehér lobogóján lángoló betűkkel világít a kötelesség, a hűség, a jóság, a türelem, a hazaszeretet jelszava, melyet minden fiatal leány szívébe igyekszünk beoltani” (1916. július 18, XXII/29: 15).

„*Mandl Fernande* jeligré: 1. Tizenöt-tizenhat éves leányok számára olyan sok könyv jelent meg, hogy lehetetlen valamennyinek a címét felsorolni. Leghelyesebb, ha megrendeli Singer és Wolfner könyvkereskedéséből (Andrássy út 10) az ifjúsági könyvek cím és árjegyzékét és azok közül válogat. 2. A *Magyar Lányokban* számos szebbnél szebb kézimunka jelent már meg. Keressen ki azok közül egyet, amely legalkalmasabb lesz. 3. Táncvizsgára illik csinos kék, rózsaszín, fehér vagy krémszín batisztruha, hozzá fekete vagy fehér kivágott cipő. 4. Szeplő ellen semmiféle szert nem ismerünk és nem ajánlunk. 5. Hajhullás ellen próbálja meg a Petrol-Eggert.” (1907. Július 14 XIII/29: 47.)

Az eszményi leánykép önellentmondásai a háború alatti lapszámokban

Az első világháború beköszöntével még inkább felerősödött ez a szeretetteljesen dorgáló, de ugyanakkor kíméletlenül rendre igazító, helyes viselkedésre felszólító, korrektív-normatív főszerkesztői hangnem, amelyet kitűnően példáz az Ábrahám Mariska levelére adott szerkesztői válasz 1914 júliusából:

„*Ábrahám Mariska* jeligré: Azt hiszem most már tárgytalanná vált a kérdése, mert azóta, hogy a levelét megírta, olyan komoly, nagy, világtörténelmi események történtek körülöttünk, amelyekben mi is mindnyájan érdekelve vagyunk, hogy most már valószínűleg maga sem tulajdonít fontosságot annak a kérdésnek: milyen színű ruhát vegyen föl nővére eljegyzése alkalmából és milyen fésülési mód a legdivatosabb? Minden jóérzésű, komoly gondolkodású leány megtalálja az ilyen és ehhez hasonló kérdésekre most a választ: mindenben a legegyszerűbbet, a legolcsóbbat” (1914. július 23, XX/30).

A következőkben azt kívánom bizonyítani, hogy a háború során megjelent lapszámok még önellentmondásosabb helyzetbe szituálták jobbra felső-középosztálybeli, polgári családokból származó leányolvasóikat. Már nem csak azt várták el tőlük, hogy pontosan ismerjék az eszményi nőképet, az önstilizálás legjózanabb praktikáit és az ideológiailag előírt identitásperformansz legtermészetesebbnek tűnő előadási módozatait, de mindezt a tudást el is tudják fojtani a „nehéz idők”, a „nemzeti szolidaritás” retorikája diktálta, a nacionalizmus zászlaja alá állított illendőség jegyében, a honleányi önfeláldozást és lemondást megtéve elsődlegesen énmeghatározó „kulturális szkriptjükké” (Bollobás, 2012). A lap, paradox módon, egyrészt továbbra is kiszolgáltatta és gerjesztette olvasói vágyait, miközben ugyanakkor szégyenletes, elfojtandó készletesekeként bélyegezte meg azokat. Ugyanaz a lapszám, amely a fenti divatkérdést idejétmúlt, komolytalan, kifigurázandó problémaként korholta, a kézimunkarovatban, bár a szokásosnál rövidebben, de mégis csak közölte a gyöngyhímzéses, horgolt tasak elkészítésének módját és ábráját annak ellenére, hogy ez a női kiegészítő ruhadarab kétségkívül nem a háborús eszköztár elengedhetetlen kelléke.

Tulajdonképpen a háború alatti lapszámok, az 1914 és 1918 közötti évfolyamok Szerkesztői Postájának olvasói levelekre adott válaszait is a megértés és helyreutasítás kettőssége jellemezte. Azoknak, akik táncmulatságot szeretnének szervezni, elmagyarázta, hogy várjanak türelmesen a békeidőre, mikor majd újra lehet ilyen önfeledt szórakozásra gondolni; annak, aki be szeretné festeni természetes hajszínét, úgy érvelt, hogy ne tegye, mert elborzasztaná frontról hazatérő vőlegényét; aki zárdába vonulna, mert jövődöbelije elesett, annak azt tanácsolta, maradjon otthon mert az

„édesmamának” szüksége van a segítségére. Az elvárt viselkedéstől deviáló vágyak bőséges verbalizálása a Foucault-által leírt produktív hatalmi technológia gyakorlatáról, a „beszédre bujtogatás” stratégiájáról árulkodik: represszív elhallgatás, cenzúralás helyett a korrigálandó szubjektum vallomásra ösztökélése, a hatalmi viszonyokat fenntartó diskurzusba foglalása és a helyes narratívába való újrakeretezése bizonyult az ideológiai fegyvelmezés leghatékonyabb módjának (Foucault, 1996: 19-39).

A másik jellegzetesség, hogy a háború alatti lapszámok során a leányolvasó fokozottan aszexualizálódva, gyermekként és anyaként pozicionálódott, olyan személyiségfejlődési stádiumokhoz kötődött, melyet már meghaladott vagy még nem ért el egy köztes, idealizált, lebegtetett énkép megerősítése során. Szintén a Szerkesztő Postájából derült ki, hogy a háború alatt megengedett volt, hogy egy ifjú leány a katonának levelet és cukorkát küldjön a frontra, de a háború után a levelezést már nem volt illendő folytatni idegen fiatalemberrel. A cukorkaajándékozás ismeretlen katonának – amelyre folyamatosan buzdított a lap, egy helyütt a kézímunkarovat a frontra küldhető cukorkatartó vászontasak elkészítésének módját is közölte – egyszerre jelentett ártatlan gyermeki, gondoskodón maternális és főképp áldozatos honleányi gesztust a hős hazafi felé. A levelezés békeidőben potenciálisan fennálló intim erotikus konnotációjának megidézése kizárólag annak elutasítása céljából a Tutsek Anna regényeit is jellemző, a női önállóságot vagy egyenjogúságot elutasító, Monarchia-beli konzervatív szexuális morál manifesztációja volt.

Az 1914. július 5-i lapszám vezércikke a trónörökös pár haláláról anonim szerző – vélhetőleg a főszerkesztő Tutsek Anna tollából⁷ – is a felfokozott gyermeki és anyai érzelmi reakciókra appellálva kívánta megszólítani és a végzetes történelmi események fősodrába emocionálisan bevonni olvasóit.

„Június 28-án borzalmas merénylet híre verte föl az egész ország vasárnapi csendjét, békességét, Szívünk dobogása eláll, ha végiggondolunk ezen a rettenetes szomorú sorstragédián. Ime második trónutódját veszíti el ősz uralkodónk természetellenes halállal. ... bármilyen szempontból is vizsgáljuk elhunyt trónörökösünk egyéniségét, mindent összevéve a legtökéletesebb ember bontakozik ki előttünk... de ami legközelebb hozta őt mindnyájunk szívéhez az az ő regényes házasságának a története s az a boldog, mondhatni polgárisan berendezett családi élet, amelyet feleségével és három gyönyörű kis gyermekével élt... És akik felé a gyász és siralom e megdöbbentő óráiban a legfájóbb tekintetünk esik: ezek a szegény trónörökös pár szerencsétlen kis árvái. A három gyermekszempár ártatlan tükrét gyász és könny takarja. Sírnak, jajonganak szegénykék, mint minden gyermek, akiktől így utaztak el a soha viszontlátásra legdrágább övéi. Idegen udvari cselédség fényes, de fagyos környezetében mily iszonyu lehet a három kis árva gyötrődése. Ki tudja, minő remények, anyai álmok színes játékos pillangói röpdösték körül, amikor édes apjuk, szelid édes anyjuk, akik igazán csak nekik és érettük éltek, sétáltatta, babusgatta őket a konopisti park ősi fái alatt! ... Mindennek vége! Apa, anya többet nem jön haza, hiába sír, hasztalan figyel, vár a három kis boldogtalan árva!”(1914. július 5, XX/27: 6–7)

A *Magyar Lányok* bakfis olvasói e helyütt minden bizonnyal egyszerre azonosulhattak az elhagyott boldogtalan kis árva gyermekekkel és vágyhattak arra, hogy odaadó anyai vigaszt

⁷ Anonim (1914): (Vélhetőleg Tutsek Anna) A trónörökös pár haláláról. *Magyar lányok*, Júl. 5, XX/27: 6–7. o.

nyújtsanak nekik a nehéz időkben. A patetikusan szentimentális tónust felerősítette a cikk kontextusa, a történelmi híradás mintegy beékelődött Vértey Gyula *Babához* szóló lírai szerelmes verse valamint a *Rózsanyiláskor* című, a rózsák helyes metszésére, ízléses vázába rendezésére vonatkozó ízlésformáló, gyakorlati tanácsadó írás közé. Ez utóbbi mintegy egy szimbolikus emlékcsokrot is helyezett a nemzet mártírpárja sírjára: a hősi Ferenc Ferdinánd trónörökös egy hadgyakorlaton készített fotójával, míg felesége, Hohenberg Zsófia hercegnő szépséges portréján kísértette a szívszorítónak szánt szöveganyagot.

A kezdeti erős érzelmi felütés után azonban, ugyanebben a lapszámban folytatódtak a szokásos rovatok⁸: közöltek kézimunka és kertészkedési tanácsokat, képrejtvényt, Cilike nagytakarított, írtak a természet vadmadarainak szeretetéről, a Laokoon csoportról mint a világ jeles műremekéről, a szerkesztő postája pedig elárulta, hogy sárga cipő sárga kenőcsel tisztítandó, hogy a dunyhából kiszedett toll organtín zacskóban mosandó, és hogy úri leány nem ír képeslapot fiúnak. Ebben a közegben a tragikus történelmi tény közérdekű mégis személyes sorscsapásnak tűnt, lélekemelő történeté fordult, árulásról, veszteségről, szívfájdalomról szóló folytatásos regényepizóddá, mely oly ismerős és kedves a *Magyar Lányok* olvasói számára. Ahogy a filozófus Slavoj Žižek írja (2002), az ép ésszel felérhetetlen, a mindennapi valóságunkat ellehetetlenítő és elidegenítő, a nyelvi elmondhatóságot meghaladó, a pusztító fájdalom és félelem affektjei jelölte trauma feldolgozásának lehetséges és talán leggyakoribb módja a faktualitás fikcionalizálása, a tényszerű képzeletbelivel való összevetése.⁹ A *Magyar Lányok* a „nagy háború” alatt a megrázó történelmi tényeket következetesen a lap jellegzetes, szentimentális, lektúrirodalmi műfajába ültette, a beláthatatlan következményű eseményeket az előfizetők számára megnyugtatóan ismerős narratívába fordítva. Lehetséges, hogy ez a fikcionalizálás nem annyira tudatos szerkesztői stratégia mint inkább a cenzúra következménye volt, azonban feltétlen segíthette a korabeli leányolvasót a kezdeti izgalom és lelkesedés után egyre hűsbavágóbban megélt háborús viszonyok, változások, veszteségek kiváltotta trauma feldolgozásában. Az ugyanebben a lapszámban induló folytatásos regénysorozat, Sz. Szigethy Vilmos *Veronka* című munkája a szegény trónörökös árvák sorsát visszhangozta fikcionális formában: „egy korán árvaságra jutott kisleány vagyonra éhes rokonok közt hányódik, de a szeretetet, boldogságot idegen helyen találja meg, a vidéki magyar úri élet ... sok ferdesége, derűje” közepette (1914. július 5. XX/27: 1).

Az 1914. augusztus 9-i lapszámban a főszerkesztő levele a magyar leányokhoz¹⁰ (XX/32: 82–83) is a szentimentális regény boldog végkifejletébe ágyazva és a világháborús propagandaszövegekkel egybecsengve vizionálta a háború közeledő, diadalmas befejezését:

„De a mi harcunk igazságos és ezért lehetetlen, hogy ne a miénk legyen a győzelem. Valószínű, hogy mire ezek a sorok megjelennek, történelmünk már egy újabb, szebb, ragyogóbb lappal lesz gazdagabb, s dicsőséges hadseregünk hírneve sugárzóbb lesz, mint valaha!”

Tutsek Anna miután kijelentette, hogy „ősz uralkodónkat, a béke apostolát” „nem a hódítási szándék, nem a kalandos háborús kedv” készítette a hadüzenetre, csupán a „bűnös

⁸ Hasonló jelenséget észrevételezett Izsák Anikó Borbála a *Népszava* korabeli lapszámainak vizsgálata során a *Médiakutató* 2014. őszi számában.

⁹ Žižek példájában a 2001. szeptember 11-i, a New York-i ikertornyok ellen intézett terrortámadás túlélő szenttanúi az értelmetlen pusztítás felfoghatatlan látványát a népszerű katasztrófafilmek speciális trükkökkel kreált posztapokaliptikus fantázia képvilágához hasonlítva próbálták meg értelmezni.

¹⁰ Tutsek Anna (1914): A magyar leányokhoz. *Magyar lányok*, Aug. 9. XX/32: 82–83. o.

galádságoknak” véget vetni kívánó igazságérzet, leszögezte, hogy Magyarország a legnagyobb lelkesedéssel fogadta a hadüzenetet, hisz „mindenki *érezte*, a haza becsületéért, nagyságáért és hatalmáért kell meghozni a legsúlyosabb áldozatokat” (saját kiemelés). A hazafiság az érzelmekkel társítva teremtett azonosulási lehetőséget a magyar leányoknak, akiknek „ki kell venni részüket e történelmi időkből, nem szemlélhetik tétlenül a körülöttük forrongó, zajló hullámveréseket. A magyar nő nevéhez méltóan helyt kell állniuk s enyhíteni, gyógyítani a véres sebeket, amelyeket a háború kegyetlenségei okoznak.” A főszerkesztőnő arra buzdította olvasóit, álljanak össze és nyújtsanak segédkezet a kenyérkereső nélkül maradt, gyámolításra szoruló szegény családoknak, az özvegyeknek, az árváknak. A fiatal leányok oszthattak élelmet az újonnan létesített népkonyhákban, részt vehettek a kórházak és gyógyintézmények szervezte önkéntes betegápolótanfolyamokon.

„A sebesülteket irgalmas szívvel ápolás alá kell venni, a harctéren elhalt katonák árváit tanítani, nevelni, gondoskodni róluk szent kötelessége minden magyar leánynak... aki csak egy könnyet letörölt, egy sebet enyhített, amit a háború kegyetlensége ütött, az már megtette kötelességét hazája iránt.” (82–83)

Az odaadón áldozatos, gondoskodó, tápláló, ápoló, oltalmazó tevékenység a konzervatív nőkép hagyományos anyai szerepével egyezett, és megfelelt a keresztény morál családképének is, mely híven tükröződött a szerkesztői nyílt levelet közvetlenül követő didaktikus vallásos vers (Sántha Károly: „Imádkozzál!”) vigaszt nyújtó imára¹¹ való felhívásában.

Mozgósítás és mosolyok képekben

A *Magyar Lányok* az első világháború alatt megjelent lapszámai közül az 1914-es évfolyamban szerepelt a legtöbb háborús témát feldolgozó dokumentarista fotó, mely felváltva tanúskodott a hadszíntéren küzdők és a hátszágban maradtak életéről, megpróbáltatásairól és hősiességéről. Úgy sejtem, a képanyag fontos részét képezte a hetilap által kommunikálható üzenet egészének, hiszen – bár 1914 végére a háborús helyzetben fellépő pénz- és papírhány miatt a lap, az olvasók nagy bánatára, már a szokásos rózsaszín „boríték” (fedőlap) nélkül jelent meg, míg 1918-ban, a 400%-os áremelkedés miatt a szerkesztő kénytelen volt háborús pótdíjat kérni a 24 éve fix árú lapra – a *Magyar Lányok* mindvégig illusztrált magazin maradt. A képanyag közzélése költségesebb nyomdailag, mint az írott szövegé, de még a háború utolsó évében is közöltek illusztrációkat, bár lapszámonként már csak egy-egy egész oldalas képet, jobbára romantikus festményreprodukciót (l. anya gyermekével, leány virágcsokorral). Ebben a döntésben a piaci szempontok épp úgy szerepet játszhattak, mint az ideológiaiak.

A háborús évek alatt közölt képanyag jól illeszkedett a lap ismételt megfogalmazott célkitűzéséhez, mely szerint olyan haditudósító kívánt lenni, mely csak békét, szeretetet, lelkesedést tanít. A boldog békeidő közérzetének fenntartására való törekvés megfelelt a kezdetben a gyors győzelemben reménykedő korabeli olvasónak, azonban olykor abszurd eredményt produkált, kivált a kép-szöveg üzenetek intermediális viszonylatában, a bekövetkezendő totális háborút már történelmi tényként tekintő, mai értelmező számára. A fenti, 1914. augusztus 9-i lapszámban (XX/32) a főszerkesztői felhívást a magyar leányokhoz a már említett, keresztényi hitéletre buzdító verset a francia forradalom jeles alakjai sorozatban egy Robespierre-ről szóló tanulmány követte, széljegyzetben a Fodormenta

¹¹ Az első világháborúban harcoló katonák és a hátszágban maradt hozzátartozóik számára készített tematikus imakönyvekről Maczák Ibolya írt a *Médiakutató* 2010 tavaszi számában.

Lysoform tudományos alapon készült fog és szájápoló szer reklámjával, majd közvetlenül utána „A legszebb királykisasszony” című mese és mellette a haditudósító fotóillusztrációk a következő címeikkel „Háborút! Az utca tüntet a háború mellett Budapesten”, „Várják a híreket. A tömeg a napilapok kiadóhivatala előtt várja az újabb háborús hírek kifüggesztését”, kiegészítve az Egleo fogpép reklámtigrisének emblémájával a sarokban, illetve a kamkurai Buddha szoborról szóló cikkel és képpel a mese végén. Ez a retrospektív perspektívából feloldhatatlannak tűnő ellentmondás a lírai szöveg és a prózai valóság képei között a háború évei alatt megjelent lapszámokban következetesen kitartott, mintha a „szépségre és szeretetre nevelő haditudósító” a fikciós szöveg lélekemelő mivoltával óhajtotta volna ellensúlyozni a lélekölő realitás fennálló veszélyének letagadhatatlan képi bizonyítékait. Néhány további példa: a „Dal varázsa” sebesült madárkáról szóló elbeszélés mellett „Tábori konyha az utcán” fotó és a „Hímzőnők országa” divattörténeti tanulmány mellett „Mozgósítás Budapesten. A tartalékosok jelentkezése a Mária Terézia laktanyába” fénykép (1914. augusztus 16. XX/33: 101, 103), a „Katóka a konyhában” zeller főzelék és töltött burgonya receptje mellett az „Ötszáz orosz foglyot szállítanak Turka mellett” illusztráció (1915. Január 3, XXI/1: 5), illetve Kosáryné Réz Lola „Ilus, Böske, Hilda” című írása arról, hogy három szorgos honleányka miképp segít a háborúban rászorultaknak óvodai munkával, varróműhellyel és gyűjtéssel kiegészítve egy másik hősiességi képi ábrázolásával a Hindenburg marsallt két vezérkari főnökével ábrázoló fotón (ibid. 6–10).

Ma már nem tudhatjuk, hogy ezek a „meghökkenítő egymás mellettségek” megjelenésükkor módosították-e egymás jelentését, s hogy az egykori olvasó – aki a visszasságok csak egy-egy példányával szembesült azok ma már rendelkezésünkre álló listázott gyűjteménye helyett -- vajon szembeötlőnek és bántónak vélte-e a furcsa asszociációk lehetőségét. (Izsák, 2014: 60)¹² Annyit azonban feltételezhetünk, hogy a *Magyar Lányok* háború alatti lapszámaiban az utókor szemében groteszknek festő kép-szöveg párosítások minden bizonnyal erősíthették a korabeli leányolvasók honleányi öntudatát azzal, hogy a hadi eseményeket és hazafias frázisokat számukra ismerős, „házas” témákkal karöltve ismertették, miközben a háború miatt minden országban fokozottan jelentkező kettős igényt is kielégítettek: „a hírek iránti érdeklődést, valamint a szórakozás utáni vágyat” (Sipos, 2010: 104). Figyelemre méltó, hogy a kettős minőség váltakozó dominanciája jellemezte az első világháború előtt megjelenő *A Nő és a Társadalom* című feminista lapot is azon egyszerű oknál fogva, hogy a folyóirat egyszerre kívánt a társadalmi kérdésekről (főként a nőjogokról) magas színvonalon értekező illetve maradandó művészi élményt nyújtó írásokat közölni, valamint a „hiányosabb nevelésű,” kevésbé művelt nőolvasók számára is érthetően megfogalmazott, a mindennapi életben hasznos, gyakorlati útbaigazítást szolgáltatni. (Kelbert,

¹² Hasonló „különös ellentmondásról” ír Izsák Anikó Borbála a *Népszava* 1926 és 1927 körüli lapszámaiban a tragikus eseményekről beszámoló hír- és a publicisztikai anyag közé beszivárgó, könnyed hangvételű reklámok kapcsán, tanulmányába beidézve Susan Sontag észrevételét egy „ma már nem csak bizarr, de furcsán idejétmúlt” vizuális jelentésütközésről, mikor 1937. július 12-én a *Life* magazin egymás mellett közölte Robert Capa megrendítő fotóját a golyótalálattól eleső katonáról és egy férfi hajfényreklámot (Sontag, 2004: 38). Metodológiailag osztom Izsák véleményét, ugyanakkor úgy vélem, a szerkesztői szándékosság firtatásán túl, a mai olvasó óhatatlanul is eljátszik azzal a gondolattal, hogy mindez mennyiben idézi fel a trauma fikcionalizált narrativizálásának kényszerét és annak egy iskolapéldáját, Kertész Imre *Sorstalanság* című regényét, melyben a koncentrációs táborban szenvedő gyerekhős én-elbeszélése arra tanít, hogy a (második) világháború rettenetei ellenére, az élet akarva-akaratlan megy tovább, a trauma dacára mindig az örömeivel hajtotta túlélési ösztön vezérli az embert, aki az elviselhetetlen kínok mellett is átéli az életben maradtak borzalmas boldogságát. (Ahogy a valóságra – pszichoanalitikai értelemben a traumatikus Valósra —részemléző kiskamasz főhős megfogalmazza „Nincs oly képtelenség, amit ne élénk át természetesen, s utamon, máris tudom, ott leselkedik rám, mint valami kikerülhetetlen csapda, a boldogság.”)

2013: 133) Ezen a nyomon a minél szélesebb társadalmi rétegekhez való eljutás piaci igénye is állhatott a *Magyar Lányok* „különös kettőségei” mögött.

A másik jelentős változás a *Magyar Lányok* háború alatti lapszámainak képanyagában a lap védjegyévé vált *Mi lányaink* című fotósorozathoz köthető. Ez a kezdetektől fogva közölte minden lapszámban néhány leányolvasó portréját, keresztnévük, gyakran becenevük feltüntetésével, jellegzetesen stilizált, beállított, műtermi fotókon, ahol jobbára ünneplő öltözetben, esetleg magyar népviseletben, divatos frizurával igyekeztek kecses pózokat és bájos ábrázatot ölteni a rajongásig szeretett lap előfizetői. Az idő és a háború előrehaladtával ez a jellegzetes fotósorozat kezdett kikopni a lapból, ahogy az esztéticizált egyéni portrékat felváltották a dokumentarista fényképek, amelyek szinte kizárólag valamilyen hazafias célokat szolgáló közösségi tevékenységben elmerülve láttatták a magyar leányokat. A magyar lányok vizuális reprezentációja terén egyszerre történt elmozdulás az ágensia és a relationalitás felé: a magukat a vágy és tekintet tétlen és magányos tárgyaként pozicionáló felső-középosztálybeli leányolvasók portréi helyett kollektív munkát és felelősséget vállaló honleányok, önkéntes ápolónők, óvónők, jótékonyági est-szervezők csoportképei jelentek meg, legtöbbször az életből ellesett pillanatképeken, kötelességvégtetésük közben. A hiú szépség helyett a szerény, önfeláldozó serénység, mint a magyar leány legfőbb értékének és feladatának hangsúlyozása visszatérő motívuma volt Tutsek Anna szerkesztői üzeneteinek. Ahogy „Mit dolgozzanak most a fiatal lányok?” című cikkében¹³ írta „lefokozott igényekkel, nagy, lemondó szerénységgel és sok hálás jószággal,” kötelességtudattal, alázattal, gondoskodással, és jókedvvel kell a „komoly fiatal úrilányoknak, kisasszonykáknak” átérezni a mostani, rendkívüli, történelmi napok jelentőségét (1914. augusztus 16, XX/33: 97).

Az 1914. augusztus 30-i (XX/35) lapszám főszerkesztői nyílt levele „A mi lányaink” címmel a korábban sikeres fotósorozatra utalt, és érzékletes nyitóképével mintegy megidézte annak vizuális világát, de csupán azért, hogy a változást hangsúlyozza.¹⁴

„Szerte az egész országban a fehér ruhás, fehér cipős, mosolygós, gondtalan kis lányokból egyszerre komoly emberek váltak, kötelességtudó, feladatukat átértő, átérző emberek, akik mintegy felsőbb kommandó szóra, amelyet a szívök dobbanása sügött meg, valamennyien odaállottak abba a sorba, ahova a kötelesség szólította őket. ... Senki nem mondta nekik, de azért mindnyájan tudják, hogy most nem lehet, nem illik tenniszezni, táncolni, mulatni, öltözködni, hanem mindenkinek dolgozni kell, ki ahogy tud, s egymást biztatják, egymást serkentik, egymást figyelmeztetik a leányok, ismerősök és ismeretlenek, egy hazának gyermekei a haza iránt való kötelességeikre...”(131–132)

Érdekes mód a bajtársnői közösségi élményt egymás kölcsönös fegyelmezése, a lemondásra való emlékeztetése biztosította. A Tutsek által közlésre bocsátott, hazaszeretettől túláradó olvasói levelek is a honleányok közösségéhez fordulva hívtak fel mindenkit önkéntes jótékonyági munkára. Ahogy „gyalui Rosenberger Panka” olvasó írta „Az az idő elmúlt, mikor a hőslélekű magyar asszonyok és leányok versenyt harcoltak, küzdöttek a férfiakkal. Mi most nem dobunk köveket, nem öntünk forró szurkot az ellenségre, de enyhítjük a mi katonáink nélkülözéseit, fáradalmait.” (ibid.) A magyar leányok feladata volt cigarettát, szivart gyűjteni a katonáknak, saját megtakarított pénzükből készített nemzetiszínű kokárdát osztogatni az állomáson a bevonulóknak, virágot vinni a sebesülteknek, harisnyát kötni a szegény gyermekeknek, meleg ételt osztani a rászorulóknak. Természetesen – ahogy az újság

¹³ Tutsek Anna (1914): Mit dolgozzanak most a fiatal lányok? *Magyar lányok*, Aug. 16. XX/33: 97. o.

¹⁴ Tutsek Anna (1914): A mi lányaink. *Magyar lányok*, Aug. 30. XX/35: 131–132. o.

sugallta – ezek nem lehettek olyan jelentős tettek, mint a fronton az életüket kockáztató magyar férfiaké, mégis elégségesnek tűntek ahhoz, hogy ember válhasson a leányokból, hiszen az asszonnyá válásról beszélni a háborús időkben nem lett volna illendő.

Mint Z érvelt 1914. augusztus 23 „Takarékoskodjunk!” című írásában a cifrán kiöltözött leány vagy asszony bántó „amikor az emberiség milliói fegyverrel állnak egymással szemben. [...] Ne öltünk gyászt, de a lelkünk, szívünk komolysága lássék meg ruházatunkon és modorunkon!” (XX/34, 115–116). A korabeli konzervatív gender-ideológia elvárásai szerint a fiatal leány „öszönös jókedve” egy lélekké lényegült mosollyá vált, míg gondoskodó habitusa a gondolkodás egyetemes értéke címén emeltetett piedesztálra. (Egy csúsztatás révén a leány önálló gondolkodásának legékesebb bizonyítéka gondoskodása, az előírt normák szerinti viselkedése lett.) Mindezt jól példázza Tutsek Anna háborús leányfeladatokat tárgyaló cikkéből az alábbi szemelvény, melyből kiderült, hogy a szórakozás helyett a szórakoztatás, a gondtalan gyermeki lét helyett a felelős anyai gondoskodás volt a kívánatos magatartás.

„Jólelkű, vidám, kedves leányoknak nem kell különösebb képesítés, diploma e munkához [gyermekgondozó], aki jól tud játszani, mesélni, hegedülni, a kicsinyeket mulattatni, bátran maga köré gyűjteti a gyerekeket, el se akarják többé körükből engedni... legkomolyabb feladat: édesanyjának mindenben kezére járjon, a házi munka rá eső részét szívesen elvégezze, tudjon szórakozásokról, piperéről lemondani és a maga kötelességtudó, nyugodt modorával bizonyítsa, hogy nem kis gyerek többé... hanem gondolkozó leány, derék, jó leány, aki megérzi, átérzi a mostani napok jelentőségét” (1914. augusztus 16, XX/33: 97).

A jó leányok háború alatti illő viselkedésének viszontagságos megvalósulását illusztrálta Tutsek Anna az 1914-16-os évfolyamokon végig futó, két folytatásos nevelődési regénye is, a *Farkas Lili és a Világháború*, illetve az *Évike följegyzései*. A két, ugyancsak hasonló (idealizált és sztereotipikus) tizenéves főhősnő önelbeszélése példát állított az olvasók elé, ahogy epizódról epizódra a „kissé kényelmes, saját becses személyét ugyancsak szerető fiatal leánynak” „minden önzés kikerül a szívéből” míg végül „határozott, komoly társadalmi munkás” lett (1914. November 8. XX/45. FL. 3. rész: 294.).¹⁵

Kisleányból honleány?!

Az 1915. év lapszámaiktól egyre fokozottabban előtérbe került a háború témája, de még mindig a nőies tevékenységek keretébe ágyazva. A kézimunkarovatban arról olvashattak, hogyan kell a katonák számára vízmentes vállgallért, zsákszerű hósapkákat, kötött haskötőt, papírpaplant, viaszosvászon fogkefeteket, régi kesztyű szárából óratasakat készíteni – nagyrészt olyan szeretetadományokat, amelyek a hadifront rideg valóságától elrugaszkodva az otthonos kényelem illúzióját voltak hivatottak fenntartani. A tudományos ismeretterjesztő rovat a torpedóról, a szikratávíróról, világítótornyokról és gránátokról, Nobel Alfrédéről a dinamit feltalálójáról és Nightingale Florence legendás háborús ápolónőről írt – szokásos, szórakoztató hangnemét aktualizálta. A hasznos konyhapraktikák rovat egyre több takarékoskodásra buzdító tanácsot közölt – gyakran a „Női segély a háborúban gyümölcs és főzelék alosztály” ajánlásával, hangsúlyozta a honleány háziasszonyok nemzetgazdasági tényezővé válásának jelentőségét –, és a háború előre haladtával – 1915 és 18 közt – egyre

¹⁵ Mindeközben egy 1915-ös, a Cilike hollétéről érdeklődő olvasói levélre a szerkesztő-szerző fiktív figurája valós világba helyezésével válaszolt, mintegy az ábrándozásból a kötelesség felé mozdítva hősét is: „most el van foglalva, mert kórházba katonákat ápol.”

több húspótló receptet osztott meg (pitypangból, csalánból főzelék, hadifánk, tökből, répából, gombából készített hamis ’húsételek,’ kukoricagombóclevés). Ugyanakkor mindvégig ismételten étlapra kerültek a polgári konyha békeidőbeli fogásai, főként a leányoknak kedves édességek, mint pl. a csokoládétorta (ld. *Katóka konyhája, Irma néni receptjei* visszatérő rovatok).¹⁶

A relatív idilli hangulat és a maszkulin hegemonia biztosította harmónia fenntartásának igényéről árulkodott a háborús gyermekjátékokról beszámoló esszé, Jeszenszky Ignác tollából.¹⁷ Míg a kisfiúk ellenséges táborokba verődve harcoltak, a kislányok haditudósítót¹⁸ és ápolókat játszottak, akár a valóságban, ahol „a férfiak sebet ejtenek egymáson, a nők bekötözik azokat.” A cikkben, a 8 éves, kis Géza mohón követi a térképen a felnőttek által kibeszélt hadmozdulatokat, „férfias lelke a háború disszonanciájában gyönyört talál, míg Irénke [polgárista nővére] női lelke az összhang, a béke világában húzódik meg” mikor, a diszkusszióra ügyet sem vetve, kottakönyvében elmélyülve, egy nótát dúdol. (1915. január 24, XXI/4: 62–63)

Bár a polgári illendőség a társadalmi nemi különbözőségek fenntartását diktálta, a háborús helyzet egyre nagyobb szükségletet teremtett a dolgos kezekre a hátszágban is. Ahogy azt a „Leányok pályaválasztása” című cikk¹⁹ (1915. szeptember 5, XXI/36: 141–143) írta, „abba kell hagyni az ósdi idegenkedést a gyakorlati pályáktól”, a kor kihívásának megfelelően számos jövedelmező és hasznos munka közül lehetett választani a haza szolgálatába szegődő fiatal nőknek. A cikk elsősorban hagyományos férfimesterségeket javallott, „testi megerőltetést nem igénylő ipari pályát, ahol jelenleg munkáshiány van:”

¹⁶ „Gyanús élelmiszerek megvizsgálásának egyszerű módjára”ról szóló cikkében Gombos Gyuláné 1916-ban nem éppen alap élelmiszerek hamisítására figyelmeztet. (Keményítővel kevert kakaóról, gipsszel dúsított mézről, hamisított teáról, rézzel színesített ecetesuborkáról ír a hígított tej és romlott tojás mellett.) (Gombos Gyuláné (1916): Gyanús élelmiszerek megvizsgálásának egyszerű módja. *Magyar lányok*, Nov. 26, XXII/48. Ugyanő 1917-ben már amellett érvel, hogy a hús-, zsír-, cukor-, kávé-, liszt-szegény háborús táplálkozás tulajdonképpen nagyban használ az egészségnek, hiszen kiküszöböli a hibás anyagcseréből származó megbetegedéseket, a gyomor-, máj-, és bélbajokat. (Gombos Gyuláné (1917): Háborús táplálkozás. *Magyar lányok*, Ápr. 17, XXIII/16: 253–254. o.) A két világháború közötti magyar nőújságok („*Othón, Tűzhely, Magyar Házimuna, Katlikus Háziasszonyok Lapja, Dolgozó Nők Lapja*) is rendszeresen beszámoltak a táplálkozástudomány, az orvostudomány, és az élelmiszer-technika olyan újdonságairól, melyek az egyre csökkenő anyagi lehetőségek mellett is segítséget jelenthettek a középosztálybeli nőknek.” (Pető, 1997: 272) Első és második világháborús hadikonyhai recepteket találunk a Saly Noémi szerkesztésében megjelent *Semmiből is finomat. 100 régi-új recept* című retro-szakácskönyvben (Saly, 2013).

¹⁷ Jeszenszky Ignác (1915): A gyermekek a háború idején. *Magyar lányok*, Jan 24, XXI/4: 62–63. o.

¹⁸ Ahogy Sipos Balázs írja, „Mivel a háború fölszámolta a hírtovábbítás korábbi módozatait, azaz megszüntette a német, angol és francia (stb.) együttműködésen nyugvó nemzetközi hírkartell működését – amely hírkartell révén látták el távoli események híreivel a lapok az olvasókat szerte a világon –, a nagyobb magyar napilapoknak meg kellett erősíteniük saját tudósítói hálózatukat.” (Sipos, 2010: 103) Vészi Margit (1885-1961) volt az első és talán egyetlen magyar női haditudósító. Festőből lett újságíró a *Pester Lloyd*-nál és *Az Est*-nél. Állítólag azért lett haditudósító, hogy bizonyítsa, színesebb, költőibb beszámolókat tud írni, mint volt férje, Molnár Ferenc. Háborús riportkönyve *Az égő Európa* (1915) Ennek előszavában írja: „Belgrád sandán kuporgó, alattomosan meghunyászkodó még bujdosó árulókat rejtegető csonka viskói között szürke estén egyedül bolyongva visszaszállnak gondolataim ötnegyed év történetéhez, az ötnegyed év történetéhez, melynek csendesen csodálkozó tanuja lehettem, s aminek ez a könyv-első könyvem-halkszavú, naplószerű kommentárja lett. Ma Belgrádban hazai földön járok. Akkor, azon a felejthetetlen reggelen az utolsó menetrend szerint indult vonat ablakához szorítva lázas homlokomat még nem sejtettem, milyen messzire fog húzódni az ösvény, melyen elindultam, el, ki az égő Európába. De tudtam, szó és kifejezés nélkül éreztem: a legnagyobb időkből, gyermekfővel vágyva visszakívánt hőskorba visz ez a vonat.” *Útközben* (1918) című visszaemlékezésében is beszámol a háború ideje alatt szerzett élményeiről, a semleges Hollandiában és Svédországban tett utazásairól, sok utalással a harci eseményekre. Utóbbi az a főként gyermek- és ifjúsági regényekkel foglalkozó Singer és Wolfner adta ki, aki a *Magyar Lányokat* is.

¹⁹ Anonim (1915): Leányok pályaválasztása. *Magyar lányok*, Szept. 5, XXI/36: 141–143. o.

asztalos, borbély és fodrász, címer- és cégfestő, cukrász, ékszerész, kapakészítő, kárpitos és díszítő, kosárfonó, seprőkészítő, kefekötő, könyvkötő, paszományos és gombkötő, sütőiparos (pék, szakács), szobafestő, mázoló és szücs pályát. A hagyományosan nőiesebb fehérnemű- és felsőruhavarró, kertész-virágkötő, fényképész és tanítónő szakmákat csak a sor végén említették. A munkatevékenységek romanticizálása helyett a praktikum került mindvégig előtérbe: következetesen felsorolták mindenütt a tanoncidőt, a kezdő fizetést, a heti díjazást, a munkaidőt, illetve olyan aktuális tényezőket, mint hogy az orvosi pálya jobb kilátással kecsegtetett a nők számára,²⁰ hiszen a háború sok férfiorvos életét követelte, hogy az idegennyelv tanulás hasznos, mert „külföldi tanerőkkel a közel jövőben az ország aligha lesz annyira ellátva, mint eddig”, vagy hogy a gazdasági munka „egészséges testfejlesztő hatással” bír. A cikk feltétlen azt példázta, ahogy a történelmi kényszer új nőképet látszott körvonalazni: az aktívan munkakész, felvilágosultan haladó szellemű, a ’férfias’ fizikai erőfeszítésről vissza nem riadó, a haza nemzeti érdekeit és a racionális, gyakorlati észérveket valamint az anyagi, megélhetési szükségleteket tudatosan átlátni képes fiatal nő képét.²¹

Az 1916-17-es évfolyamokban egyre inkább a háborús helyzet kikényszerítette gyakorlatiasság került az előtérbe: a megszokott kézimunkarovatban a fényűző csipkehímzés idilli foglalatossága helyett túlélési trükkök, a szappanfőzés és a cipőfoltozás fortélyai, a keményfűró és mintázó vas használata szőnyegjavításhoz, az elsősegélynyújtás gyermekbalesetknél, a hamisított élelmiszerek felismerése a témák – gyakran a Katholikus Nővédő Egylet ajánlásával. A kultúrtörténeti rovatban a gyász divatjáról, a könyvajánlóban *A nagy háború anekdotakincse* és *Csataképek* című művekről, a szerkesztő postájában a hadba vonuló katonának hasznos emléktárgyakról olvashattak. Az illusztrált hirdetések hadikölcsön jegyzésére, a folytatásos regények hősnői, Farkas Lili és Évike, az Augusztia gyorssegély alap „aranyért vas” ékszeresere mozgalmára, a főszerkesztői levelek pedig bátorságra, szerénységre, elszántságra, egyszerűsége és a régi babajátékok közt fellelt, kis sárgarézmózsár hadi fémgyűjtésbe való beadására buzdítottak. Népszerű rovatokat képeztek a személyes hangvételű haditudósítások, apák, vőlegények, fiúk valós vagy fiktív tábori levelei, memoár töredékei, melyek a rideg hadszíntéri beszámolókat a nosztalgikus hazavágyódás soraival vegyítették a könnyfakasztón szentimentális dokumentarizmus jegyében. Bizonyos szempontból hasonlóan hibrid műfajként jelent meg a humoros háborús anekdoták rovata, gyerekcsaj történetekkel, vaskos baka humorral, és szellemes szkeccsekkel (pl. részletek egy szanitéc kutya naplójából).

A háború vége felé közeledve, 1918. június 16.-án (XXIV/25: 318) jelent meg az első, expliciten a nőjogok kérdésének létjogosultsága mellett érvelő, a nők választójogát propagáló, feminista hangvételű cikk Vándor Iván tollából, „Üzenet a magyar lányoknak” címmel.²² A szerző atyai hangon, költői kérdések sorával figyelmeztette leányolvasóit a nőkérdés fontosságára.

²⁰ Ekkor az első magyar orvosnő, Gróf Hugonnay Vilma szervezett hazai orvosnőket a vöröskeresztes hadikórházakban végzendő orvosi szolgálatra, vidéken betegmegfigyelő állomásokat létesített, 1914 augusztusában, már 67 évesen, pedig elvégezte a katonarovosi tanfolyamot is. (Ld. Schuller, 2007)

²¹ A két világháború közötti Magyarországon aztán a női fizetett munkavállalás terjedésének követelése -- melyet sokan leegyszerűsítően a feminizmus modernizációs ideológiájával azonosítottak -- a patriarchális rend erkölcsi aggályaihoz ütközött (pl. a cukrászlányoknál az életkori limit bevezetése, mely ellen a Magyar Nők Pártja sikerrel petíciózott), míg a tudományos népszerűsítő munkák biológiai érveléssel a „nőknek megfelelő szakmák felé” igyekeztek terelni a női munkavállalókat. (Pető, 1997: 274)

²² Vándor Iván & Várady Ilona (1918): Üzenet a magyar lányoknak. *Magyar lányok*, Jún. 16. XXIV/25: 392–318. o.

„Tudjátok-e, kis barátnőim, hogy a nők ezrei egy pár kiváló, lelkes, tanult, nemesen érző és gondolkozó nő vezérlete alatt miben fáradoznak? Eljutott-e hozzátok annak a nagy és lázas mozgalomnak a híre, melyet a Nők választójogának szokás nevezni? És ha hallottátok hírét annak, hogy a nők szavazni akarnak, tudjátok-e mit jelentene nekem, neked, mindenkinek, kicsinek, nagynak, gyöngének, erősnek, ha a nők politikai jogokhoz jutnának?” (318)

Kifejtette, hogy korábban ennek a lapnak a hasábjain politikáról korábban sosem volt szó, mert az csupán nagyon gazdag és komoly férfiembereknek való, „borzasztóan nehéz és csunya és unalmas tudomány,” furcsa titok, melyről rendes nő ezidáig nem is hallhatott, hiszen ha belépett a szobába, illendőségből azonnal másra, bálra, táncra, házasságra terelték a szót. De fordult a világ, a háborús események szükségszerűen jelentős társadalmi változásokat idéztek elő és a felelőségek újragondolására kényszerítettek. Vándor a világháború kitöréséért egyértelműen a férfikéz irányította politikát okolta:²³ ezt találta hibáztathatónak azért, hogy férfiak tömegei mártírhálált haltak a fronton és hogy a hátszágban maradt nők dolgozni kényszerültek, hogy „ártatlan örömeiket szétmarcangolta a rettenetes élet.” Az egykor „csillárok fényében táncoló, majálisos kedvű, rózsaszínű gázba burkolt” tizenéves leányok mára akarva-akaratlan sötét ruhás, gondolkozó társnőkké lettek, akik szívvel-lélekkel azon töprengtek, hogyan lehetne megjavítani, elviselhetővé tenni az elviselhetetlenné vált életet a túlélő nők és gyermekek, a nyomorgó anyák és a háborús árvák számára. Vándor úgy vélte, a politikai teret nyerő nők a szeretetet hoznák el a parlamentbe és elejét vehetnék a gyűlöletnek, a gyilkolásnak, egy újabb világháború kitörésének, mert „a nők az életet akarják visszaadni az életnek, az örömet az emberiségnek, a fiatalságot a fiatalságnak. Szeressétek hát a nők küzdelmét, mert értetek küzdenek kedves magyar lányok, a ti érvényesülésetekért, a ti örömeitekért, a ti fiatalságotokért!”

²³ Virginia Woolf hasonló feminista okfejtéssel élt a második világháború kapcsán. Ld. Woolf, Virginia (2006): *Három adomány*, Budapest: Európa Kiadó. Az első világháború idején a feministák fegyveres konfliktusokkal szembeni ellenérzésének számos hazai és nemzetközi szószólója volt (Ld. Balázsné Magyar 2006). Köztük Bedy-Schwimmer Rózsa volt a leghíresebb magyar békeharcos feminista, *A Nő és a Társadalom* című feminista havilap főszerkesztője (Glücklich Vilmával, 1907 és 1913 között) (ld. Kereszty 2011) és az annak 1914-ben helyébe lépő *A nő. Feminista folyóirat* alapítója is (Gróf Teleki Sándorné Szikrával és Pogány Paulával) -- mindkét lapot a Nőtisztviselők Országos Egyesületéből 1904-ben kivált Feministák Egyesülete adta ki. Később a Nemzetközi Szüfrasset Szövetség nemzetközi sajtótitkáráként és európai újságok tudósítójaként tevékenykedett, ő nyújtotta át Wilson elnöknek a hadviselő felek közötti békekonferencia összehívását sürgető nemzetközi petíciót (ld. Schuller, 2007, Borgos, 2005). Antoni Rita teszi *A Nő és a Társadalom* kapcsán a következő, magyar feminista sajtótörténeti észrevételt: “Az elsősorban a nők férfiakéval egyenrangú oktatásáért küzdő Teleki Blankát és körét tekinthetjük az ő előfutáraiknak (1870-es évek), Schwimmerék után viszont (az első világháborúval) a hazai feminizmus több mint hetvenesztendős álomba zuhant, és csak a rendszerváltás előtti években tért magához – ebből az új keletű öntudatra ébredésből nőtt ki a Feminista Hálózat, és a *Nőszemély* folyóirat a kilencvenes években.” (Antoni, 2012: 176 , ld. még Antoni, 2014) Ennek az újjáéledésnek egyik példája, hogy az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületének (az IFUW - International Federation of University Women hazai tagszervezetének) lapjaként működő, 1935 és 1939 között megjelent *Magyar Női Szemlére* emlékezve adtak ki különszámot 2005-ben *Új Magyar Női Szemle* címmel (Dr. Thun Éva főszerkesztésében, az az egyesület Diplomás Nők Magyarországi Szövetsége néven való újjáalakulásának 10 éves évfordulójára). Ezt a *Nőkért* honlap magyar feminizmustörténeti archíváló munkája keretében online közreadta. <http://nokert.hu/index.php/ntoertenet-feminizmustoertenet/ntoertenet/1318-uj-magyar-ni-szemle-a-szellemi-palyakon-mkoed-nk-lapja>

Az írás a nők politikai egyenjogúsága mellett érvelt, szerzője férfi álnév mögé búvó nő: Várady Ilona, a Magyar Írónők Körének alapítója és elnöke, a *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap*, *Új Idők*, *Az Ujság*, *Magyar Lányok* és az *Én Újságom* állandó munkatársa volt. Bár a szerzői álnév használata ekkoriban nem ritka,²⁴ itt egyszerre volt a hitelesség záloga és ügyes retorikai stratégiai eszköz, mely segítségével látszólag az ellentáborból érvelhetett igaza mellett. Nőtörténeti szempontból fontos megnyilatkozás ez, annak ellenére, hogy – talán a cenzúra folytán – a szöveg érvelése olykor biologizáló etikára épített („a nők természetüktől fogva irtóznak a vérontástól”), hangsúlyozta a maskulin hegemonia veszélyeztetetlen mivoltát (a szavazatot sürgető nők ezrei nem hatalomvágyból kívánnak beleszólni a politikába, a törvénykezésbe, a nemzet sorsának irányításába, hanem mert szívükön viselik társnőik, honfitársaik sorsát), és osztálykülönbség előítéllettel is élt (lealacsonyító, képtelen helyzet, hogy az iskolaigazgatónő nem bír szavazati joggal, a tanulatlan iskolaszolga pedig akár képviselő is lehet).

A politizálástól alapjában elhatárolódó ifjúsági lap legközelebb 1918. november 10.-én reflektált hosszabban jelentős történelmi eseményre a főszerkesztő „Nagy idők” című, a háború végét sürgető Őszirózsás Forradalomról megemlékező vezércikkében (XXIV/44: 273–274)²⁵. Felhívta a leányolvasók figyelmét a Magyarországon végig zúgó „tisztító viharra,” az Ausztriával való „évszázados szerencsétlen szövetség” felbomlásának szükségességére, Kossuth Lajos lelkének tündöklésére a függetlenséget kikiáltó tömeg fölött. A magyar leányokat bátorságra, honpolgári kötelességtudatra és legfőképp imára buzdította, hogy fohászkodjanak azért, hogy a Magyar Nemzeti Tanács népuralma alatt a fehér rózsák ne változzanak soha vérpirossá, s hogy „sokat szenvedett, édes jó anyánk, szegény Magyarország” meglegelje a „békés, polgári rendet és új, szép, csöndes világot, mely után négy éve eseng” (274).

A háború végét 1918. december 1.-én ismét Tutsek Anna írása üdvözölte „A nő ma” című cikkében,²⁶ melyben az elmúlt négy év történelmi változásai előidézte nőképváltozásokat összegezte (XXIV/46: 309–310) – így e cikk ismertetése épp illő lezárása jelen tanulmánynak. Tutsek szerint a „szenvetésekkel és idegizgalmakkal” teli események nem csak egy új, köztársasági államformát eredményeztek hazánkban, hanem egy új kor új hangját is előidézték: olyan asszonyok, leányok, nők hangját, akik már beleszólhattak, akiknek bele kellett szólniuk saját sorsuk intézésébe. A kor szellemének emblematisz figurája is egy rózsás arcú, fehér virágkoszorús, ismeretlen-ismerős, újasszonyként körvonalazódott, aki jogokat hozott és kötelességeket, szeretetet és békét, egyenlőséget a munka terén, és minden kívánságot teljesített, csak tudni kellett élni vele. Ez az allegorikus nőalak szelíd, békés derűje éles ellenpontját képezte a háborús férfierőszaknak. A nő metaforikus manifesztációja mellett egy metamorfikus újjászületés alanyaként is testet öltött: a háború előtti „tehetetlen bábból” kötelességtudó, gondolkozó, dolgozó „nagykorú” polgár lett. Cselekvőkészségét és autonómiáját ugyan némileg korlátozta, hogy „a küzdelmek kényszerítő hatására,” „akarva akaratlan,” „a toronymagasra nőtt szenvedésbe” elkerülhetetlenül beleütközve formálódott felelős szubjektummá, és nem önszántából, nem „merész játékból” hanem „természetes történelmi következményként.” A nők nyilvános

²⁴ Ignóus 1893-tól a *Hét* hasábjain Emma asszony álnéven írt olvasói leveleiben szólalt fel a nők jogai, társadalmi, politikai szerepvállalása mellett és a nőknél ércelődő férfiak ellenében. Egy szerepkészletét felvállaló (háztartást vezető, divatot követő, és társasági életet ápoló) de azt ugyanakkor távolságtartó ironiával szemlélő középosztálybeli nő identitást kreálva magának olyan radikálisan érvelő, de ugyanakkor „könnyed, traccsoló, nőies” hangvételen tudott megszólalni, melytől a korabeli feminista szerzőnők a sztereotípiák újratemelésétől tartva tartózkodtak. (Acsády, 1997: 245)

²⁵ Tutsek Anna (1918): Nagy idők. *Magyar lányok*, Nov. 10. XXIV/44: 273–274. o.

²⁶ Tutsek Anna (1918): A nő ma. *Magyar lányok*, Dec. 1. XXIV/46: 309–310. o.

társadalmi térben való fokozott térnyerése tehát – ez a konzervatív és fatalista retorika szerint – nem intellektuális érdemeik, hanem gazdasági szükségszerűség és a történelmi láncreakció végeredménye volt. A munkavállalás sem annyira a független női tetterő, mint a nőiesen áldozatos felelősségvállalás jegyében nyert értelmet, míg a szabadság, mint jog és kötelesség elválasztódott a gondtalan, élvezet szabadságtól. A háború utáni, új, magyar leány maga volt a testet öltött („hússá és vérré vált”) kötelességtudat, férfias és nőies szabadidős szórakozásokról egyaránt lemondva egyénisége elmosódott a közösségben való nem-nélküli feloldódás során.

„Ezek a nők már tudni fogják, hogy a felszabadulás nem jelent visszaélést a szabadsággal és tudni fogják mindenekelőtt is mindenekelőtt, hogy az egyenlőség nem azt jelenti, hogy külsőségekben, szokásokban egyenlők vagyunk a férfiakkal s hogy most már minden fiatal leány cigarettázhat az utcán, járhat korcsmába, kávéházba – hanem egyenlőséget jelent a munka és tanulás terén és egyenlőséget a kötelességekben. Mert ma már minden nő tudja, hogy más is van a világon, nemcsak a ruhapróbálás, divattanulmányozás, flirtelés és pletykacsevegés – és megtanulta már a legfelületesebbje is, hogy hogyan kapcsolódik be az egység sorsa az összességbe. És éppen ezért mert szervesen kapcsolódik bele van kötelessége az egységnek az összességgel szemben. Ami a háború előtt csupa elvontság volt, alkotmánytani lecke, az vérré és hússá vált bennünk; az államnak és egyénnek joga és kötelessége egymás iránt és egymásért. A történelem bennünk játszódott le, országok és népek sorsa bennünk: századokat láttunk összeomlani és születni. Megértünk a történelem-csinálásra.” (310)

A lap az olvasói azonosulást tehát ugyanúgy „üres szöveg hely” formációval tette lehetővé, mint az első világháború előtt,²⁷ azonban Cilike gondtalan, bájosan szórakozott kisleány figurája helyett négy évvel később, a háború végeztével az öntudatosan önfeláldozó honleány, a gondokról gondolkozó sorstársnő kliséjét kínálta fel a korrekt énkép öntőformájaként.

Összegzőképp elmondhatjuk tehát, hogy a *Magyar Lányok* első világháború alatti lapszámaiban a célközönség hebrencs kisleány helyett kötelességtudó honleányként való megszólítása nem jelentett tartós, valódi elmozdulást a konzervatív, alárendelt femininitás felől az agilisabb, politizáltabb identitásformációk felé, hiszen a nőolvasóknak voltaképpen megkettőzött önfegyelmező gyakorlatnak kellett alávetniük magukat, ha meg akartak felelni az eszményi nőkép beható ismeretére valamint a nehéz időkben annak elfojtására vonatkozó elvárásoknak is.

Irodalom

²⁷ Ahogy Acsády Judit elemzéséből kiderül, a századfordulós magyar feminista szerzőnők szerint az új nő, „a huszadik század asszonya” „bájosan régimódi, jó és szerény,” képzett, racionális gondolkodóra, alkotó munkára, gazdasági függetlenségre képes ember, de ugyanakkor tökéletes anya, gondoskodó társ, jó feleség és „minden új szellem dacára magyar asszony marad,” aki a két nem közti harmónia fenntartása érdekében elhatárolódik a férfias szélsőségektől (ld. cigarettázás, utazgatás, pantalló viselés, csak a hivatásnak élés). (Acsády, 1997: 251-252) Véleményem szerint, ez, az autonómiára való törekvése mellett is megőrzött konzervatív nőkép köszön vissza Tutsek Anna „A nő ma” című írásában is, mely reprezentatívan tükrözi a *Magyar Lányok* az első világháború évei alatt egyre artikuláltabban megfogalmazott nőképét.

“Hebrensis kisleányból kötelességtudó honleány. Nőképváltozások a Magyar Lányok hetilap első világháború alatti lapszámaiban.” Médiakutató. 2015 Summer. XVI.2: 81-95.

- Acsády Judit (1997): „A huszadik század asszonya.” A századforduló magyar feminizmusának nőképe. *Szerep és alkotás: Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Szerk. Nagy Beáta és S. Sárdi Margit. Debrecen: Csokonai, 243–253. o.
- Antoni Rita (2012): A Nő és a Társadalom mai szemmel. *Társadalmi Nemek Tudománya E-folyóirat*, II/3. 173-182.o. <http://tntefjournal.hu/vol2/iss3/antoni.pdf>
- Antoni Rita (2014): A magyarországi feminista megmozdulások története. *Nőképek kisebbségben. Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről*. Szerk. Bolemant Lilla. Pozsony: Phoenix, 19-30. o.
- Balázsne Magyar Dorottya (2006): Pacifizmus és nőtörténet – A magyar feministák az első világháborúban. *Allam és nemzet a XIX. – XX. században. A 2006. március 31 – április 1-én megrendezett történész doktoranduszok debreceni konferenciája előadásai*. Szerk. Bodnár Erzsébet és Demeter Gábor. Debrecen: DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 365–372.o.
- Bollobás Enikő (2012): *Egy képlet nyomában. Karakterelemzések az amerikai és a magyar irodalomból*. Budapest: Balassi.
- Borgos Anna (2005): Bedy-Schwimmer Rózsa. *Femidok.hu* márc. 6.
- Foucault, Michel (1996): *A szexualitás története. A tudás akarása*, Budapest: Atlantisz.
- Izsák Anikó-Borbála (2014): Éheznek? Fázik? Egyen csokoládét, öblítsen Diana sósborszesszel! A Népszavában megjelent hirdetések 1907 és 1932 között. *Médiakutató*, XV/3: 51-64. o.
- Kádár Judit (2002): Tél. „Otthonod az uradé.” Három 20. századi magyar képes hetilap nőképe, *Médiakutató*, 78–94. o.
- Kelbert Krisztina (2013): A feministák pionírjai vidéken. A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tevékenysége és szerepe a XX. század első felének magyarországi nőmozgalmában. *Századvég*, II/68, 121-163.o.
- Kereszty Orsolya (2011): *A „Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907-1913)*. Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet.
- Kertész Imre (1975): *Sorstalanság*. Budapest: Magvető.
- Maczák Ibolya (2010): Imakönyvek az első világháborúban. *Médiakutató*. Tavasz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/09_elso_vilaghaboru_imakonyvek
- Mallász Rita (2007): Cilike, a népnevelő. Női szerepmodellek és azok identitás-formáló hatása Tutsek Anna *Cilike*-sorozatában. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia, Újvidék, Pécsi Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola. Rövidített változata: *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének nőirodalmáról*. 2009. Szerk. Varga Virág és Zsávolya Zoltán, Budapest: Ráció Kiadó, 218–226. o.
- Mekis D. János (2009): A modernség alternatívái – a magyar női irodalom a 20. század első felében. Problémafelvetés. *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének nőirodalmáról*. Szerk. Varga Virág és Zsávolya Zoltán, Budapest: Ráció Kiadó, 11–18. o.
- Pető Andrea (1997): „Minden tekintetben derék nők” A nők politikai szerepei és nőegyletek Magyarországon a két világháború között. *Szerep és alkotás: Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Szerk. Nagy Beáta és S. Sárdi Margit. Debrecen: Csokonai, 268-279. o.
- Pintér Szilvia & Török Andrea (2000): Az Én Újságom és a Magyar Lányok című gyermekfolyóiratok az 1910-es és az 1920-as években. *Könyv és nevelés*, 4: 142–149.
- Saly Noémi (2013): *Semmiből is finomat. 100 régi-új recept*. Budapest: Libri.

“Hebrensis kisleányból kötelességtudó honleány. Nőképváltozások a Magyar Lányok hetilap első világháború alatti lapszámaiban.” Médiakutató. 2015 Summer. XVI.2: 81-95.

Schuller Gabriella (2007): Az úttörők. Magyar nő történeti arcképcsarnok. *Rubiconline*.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/az_uttorok_magyar_notorteneti_arckepcsarnok/

Sipos Balázs (2010): Az első viláború médiahatásai. *Médiakutató*. Tavasz. 103—108. o.

Sontag, Susan (2004): *A szenvedés képei*. Budapest: Európa Kiadó.

Thun Éva (2005): *Új Magyar Női Szemle Különszám*. Budapest. Online elérhető: *Nőkért.hu* honlap. <http://nokert.hu/index.php/ntoertenet-feminizmustoertenet/ntoertenet/1318-uj-magyar-ni-szemle-a-szellemi-palyakon-mkoed-nk-lapja>

Vészi Margit (1915): *Az égő Európa*, Budapest: Dick Manó.

Vészi Margit (1918): *Útközben*, Budapest: Singer-Wolfner.

Wolf, Naomi (1999): *A szépség kultusza*, Debrecen: Csokonai Kiadó.

Woolf, Virginia (2006): *Három adomány*, Budapest: Európa Kiadó.

Žižek, Slavoj. *Welcome to the Desert of the Real! Five Essays on September 11 and Related Dates*, London: Verso, 2002.

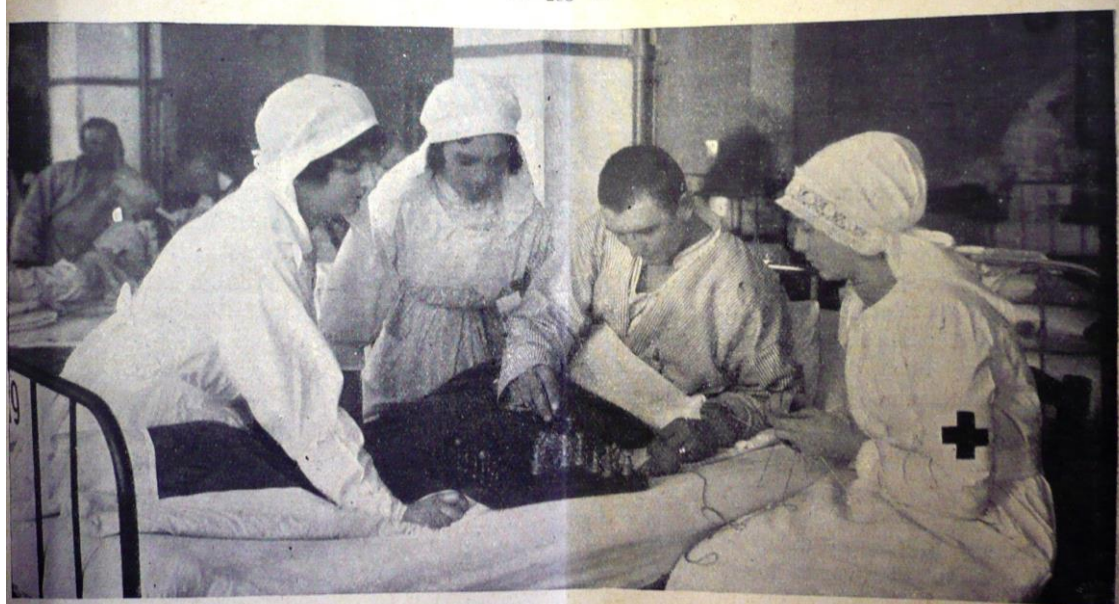
„Aranyat vásért.” A bevonultak javára aranyékszereket ajánlanak fel vasgyűrűért.”

“Hebrencs kisleányból kötelességtudó honleány. Nőképváltozások a Magyar Lányok hetilap első világháború alatti lapszámaiban.” Médiakutató. 2015 Summer. XVI.2: 81-95.

Egy budapesti leányiskola növendékei csuklόμεlegítőket készítenek a hadbavonultak számára.

— 283 —

Békés háború. Jelenet a Révész-utcai hadikórházban.

“Hebrenccs kisleányból kötelességtudó honleány. Nőképváltozások a Magyar Lányok hetilap első világháború alatti lapszámaiban.” Médiakutató. 2015 Summer. XVI.2: 81-95.

Levél a haretérről.

Budapesti uriaszonyok kokárdát tűznek a hadbavonulók mellére.

“Hebrencs kisleányból kötelességtudó honleány. Nőképváltozások a Magyar Lányok hetilap első világháború alatti lapszámaiban.” Médiakutató. 2015 Summer. XVI.2: 81-95.

